

ՄՐՐԿԻ ՍՈՒՐԲԸ *)

XVIII

Կատաղի փոթորիկը ոռնում էր. շղթայադերձ եղած հոգմերը ահաւոր մեմբոցով լցրել էին ողջ բնութիւնը: Մութ երկնքում կայծակը ճայթում էր անընդհատ. նրա վայրկենական փայլի տակ լեռներն ու դաշտերն ասես սարսռում, դողում էին երկնքի բոցերի հետ և կրկին ծածկւում թանձր խաւարի մէջ: Սև ամպերն իրար յետևից ճարճատում ու որոտում էին լճի վրայ, թւում էր, թէ Սինակայ լեռները մրրկով տեղահան եղած՝ տարւում են երկնքի երեսից, զարկւում են իրար, և շուտով վար կը թափուեն՝ իրանց հսկայական զանգուածի տակ կեանք և կենդանութիւն ճխլելու, ոչնչացնելու համար: Լիճը ալեկոծ ու որոտալի, թափ առած՝ փախչում էր իր ափերից, ուր էլ հանգիստ չ'ունէր, և ալիքներն իրար անողորմաբար տրորող, կոխկռտող գազանների պէս ձգւում էին հեռու, հեռու, զարկւում էին ժայռերին ողբ ու հեծեծանքով, կամ իրարից կախկիսուած՝ կարծես փորձում էին լեռն ի վեր բարձրանալ, ապա յետ էին ընկնում խլացուցիչ աղմուկով, եռում, փրփրում, կըրծոտում իրար: Հոգմածեծ անձրևը թափւում էր անընդհատ, մթութեան մէջ լսւում էր ջրային յորդ կաթիլ-

*) Տե՛ս «Մուրճ» № 5:

ների շրվոցը, որ խառնուում էր քամիների մոմոցի, ալիքների գոռոցի, ամպերի օրօաի հետ՝ կազմելով բնութեան կրճից դուրս պոռթկացող մի անհասկանալի, մի խեղդող մունչիւն։ Կղզու սև զանգուածի տեղ կայծակի փայլը երբեմն-երբեմն ցոյց էր տալիս միայն փրփուրի մի ահագին դէզ. այնտեղ ալիքների կռիւն աւելի կատաղի էր, կարծես նրանք դժգոհ էին, որ իրանց անօրինակ տագնապին ու ցաւին վկայ է այդ փոքրիկ ցամաքը, և աշխատում էին քանդել, թաղել նրան իրանց անդունդներում։ Բնութիւնը հեծում էր երկունքով բռնուած, և երկինքը ժամառօթամ իջնում, կախում էր երկրի վրայ իր բոլոր ծանրութեամբ։

Այս բոլորը սակայն այն մենաւոր մարդը կարծես չէր զգում, չէր տեսնում, մի անօրինակ, սև զանգուած թիկունքին, մեծ դժուարութեամբ, սայթաքելով, տնքալով, մոմալով նա քայլում էր լճի ափի նեղ արահետով։ Երբ ալիքներն իրար հրհրելով սղմում էին դէպի ափը, իրանց ցնցուղներով ծածկում մենակ ուղեւորին՝ ասես ներս քաշելու համար, նա կանգ էր առնում մի վայրկեան, ապա ջրերից ազատուած՝ քայլում էր կրկին միևնոյն ճանապարհով, միևնոյն բեռը մէջքին։ Քամին նեղում էր, անձրեւը ծեծում, բայց նա խարխափելով, օրօրուելով քայլում էր հա քայլում։

— Ահ, զու՛ճւմ գիշեր է, զու՛ճւմ, մոմոմ էր նա՝ թիկունքի բեռը վար ձգելով։

Հեռու հարթավայրի վրայ թանձր խաւարի միջից մի նուազ, գունատ լոյս էր փայլւիլում. մարդը միայն այն կողմն էր նայում, դէպի այն պլպլան ճրագն էր գնում։ Այնտեղ է Գապէի ջրաղացը, այդ նրա ջրաղացի լոյսն էր, կենդանութեան միակ նշանը համատարած սարսափի ու մթութեան մէջ։

Գապէն կոյս-Գուլէին ճանապարհ դնելուց յետոյ արեւմուտքի չարագուշակ ամպին մէկ էլ նայեց, դանդաղութեամբ անցաւ ջրաղացի յետևը, բարձրացաւ ամբարբակի վրայ, ուշադրութեամբ դիտեց նաւը, առաջը

հաւաքուած ճիւղերն ու տերեւները յետ քաշեց, ապա գնաց մինչև սաւաղը, մի փոքր լայնացրեց ու յետ եկաւ, ներս մտաւ ջրաղաց, դուռը կողպեց: Արդէն մութ էր, ճրագը վառեց, նստեց իր անկիւնում ու սկսեց ընթերիքը: Ծեր ատամներով մերթ ծամում էր, մերթ բերանաբաց, անշարժ ականջ էր դնում դրախ ձայներին: Բուն լռել էր այն երեկոյ, բայց նրա փոխարէն քամին վզվզում էր ջրաղացի պատերի բացուածքներից, ուռիները հեծեծում էին, իսկ ջրտունի տակ փառի աղմուկն աւելի խլացուցիչ էր դառնում:

Գարձեալ մի չար, մի վատ գիշեր էր. ծերունին հաւաքեց իր հացը, հին թաշկինտի մէջ կապեց և դրեց դարակում, ուտել չէր լինում. իր սովորականի համեմատ աչքը քարին ու չախչախին յառած՝ լուռ մտածում էր: Գուէի տխուր, հոյակապ պատկերը, երեկոյեան լոյսերի մէջ լողացող այն հրաշալի դէմքը, նրա ձեռքի հանդիսաւոր չարժումը դեռ Գապէի աչքի առաջն էր:

«Նա կը գայ... նա կը գայ... այն Մրրկի սուրբը»... դեռ հնչում էին Գապէի ականջում: «Հա, հա, մտածում էր ծերունին, նա կը գայ, ես էլ եմ հաւատում, բոլոր միջոցների ժամանակ ամպերը նրա ոտների տակից չքանում են, և քամիները լռում. բայց թող նա գայ այն միւս մարկի համար, այն, որից հայրերստունեան դողում է օր ցերեկով, պարզ ու պայծառ երկրների տակ, անմեղ, անարդար տեղը»:

«Նա կը գայ... նա կը գայ»...

Եւ կատաղի փոթորիկը մոնչում էր դրսում, և ուռիները հեծեծում էին ու լալիս, և խաւարը թանձրանում էր, չրչակալքը խեղդւում, մեռնում էր, մէկ Գապէն էր կենդանի, մէկ նրա ճրագն էր դեռ պլպլում համատարած, հոգեհան մթութեան մէջ:

«Նա կը գայ... նա կը գայ»...

Թրրը՛խկ, թրրը՛խկ:

Գապէն նստած տեղում ցնցուեց. ջրաղացի դուռն էր:

Թրրը՛խկ, թրրը՛խկ. — ծերունին գունատուեց ու օտքի

Թուաւ, բայց մնաց իր տեղում կանգնած՝ ինչ անելը չ'իմանալով, բայց դուցէ քամին էր, դուցէ...

Թրըխկ, Թրըխկ, այս անգամ աւելի թափով, աւելի երկար։ Կասկած չը կար, քամին լինել չէր կարող։ Գուցէ մի ուշացած ճամբորդ, փոթորկի տակ մնացած մի թշուառ, չէ որ այդ շատ է պատահել, ինչ կայ անօրինակ, ինչ կայ վախճանալու։ Գսպէն կամացուկ մօտեցաւ դրանք և կանգ առաւ՝ շունչը բռնած։

— Ո՞վ է։

— Զուլումն է, զուլումը, Գսպէ ամի, բաց դուռը։

— Ապրօ։

— Բաց, բաց, սաղ աշխարհը քանդուել, վազում է դէպի գերեզմանատուն, փոս են փնտրում ծածկուելու համար։

Գուռը բացուեց. Ապրօն ներս ընկաւ հեալով, տընքալով, քրտինքի մէջ կորած և ձգեց յատակի վրայ մի դիակ, մի կիսամեռ մարդ։ Գսպէն յետ փախաւ սարսափած։

— Տունդ քանդուի՞, Ապրօ, էս ինչ է, ո՞վ է։

— Մի փախիր, Գսպէ ամի, ոտի վրայ չըջող մեռելներից մէկն է սա, որ այժմ ընկած է հոգեւարք, մինչև այստեղ ջուր էր, շարունակեց Ապրօն՝ ցոյց տալով իր կոկորդը, դարձել էր տիկ, թափ եմ տուել, էլ ջուր չը կայ մէջը, բայց հալը հալ չի. արաղ ունիս, փէտացել է, տես, շուտ արա, ծերոց դաւազան կ'ունենաս դու, Գրսպէ ամի։

— Կայ, կայ։

Գսպէն քանդեց անկիւնները, մի փոքրիկ շիշ դուրս քաշեց սպիտակ հեղուկով, ճրագն առաւ, մօտ եկաւ, նայեց։

— Տօ, էս նաւօն է, տնաքանդ, ինչի՞ չես ասում։

— Սոս, սոս, ժամանակը չի խօսելու, շորերը քանդի։

Նրկսով արագ-արագ քանդեցին նաւօի թաց շորերը, դուրս քաշեցին վրայից և սկսեցին մարմինը շփել օղիով։

—Ապրօ, ախպէր, ախր դու էլ ես թրջուած, դու զուժ ես:

—Սուս, սո՛ւս, ժամանակը չի, չփիր, զուլումը որ եկաւ, մենակ չի գայ, ընկերով կը գայ. չար գիշեր է, դե՞ էր, թէ՞ աղջիկ, ես ի՞նչ գիտեմ, վազում էր, աներեւոյթ եղաւ, գուցէ իր գերեզմանը գտաւ, իսկ ես նրա յետեից գնացի, սրան գտայ, լիճը կուշտ էր երևի, նաւակը կուլ տուեց, բայց սրան փախեց, նաւօն մարտուող պտուղ չի, այդ նա լաւ գիտէր: Ո՞վ գիտէ, դեռ ի՞նչ է լինելու:

Գապէն չփում էր և շատ բան չը հասկացաւ Ապրօի տարօրինակ պատմութիւնից, բացի այն, որ նաւօի նաւակը խորտակուել է, բայց նա աղատուել է:

—Գապէ ամի, զուլում գիշեր է, մեռելների ու դեերի գիշեր, սուրբն էլ է փախել:

—Ի՞նչ ես ասում, Ապրօ, Աստծու դէմ ես խօսում:

—Տնայէն, չար գիշերին Աստուած իր սիրածին դուրս չի թողնի, սուրբը խօմ նրա սիրելին է: Նրկնքից ադամորդու գլխին կրակ է մաղւում, բաց աչք չը կայ դրսում: Ապրօն, դէ, Ապրօի բանն ուրիշ է, նա անիծուած է ծննդի օրից, երկինքն է անիծել նրան դեռ մօր արգանդի մէջ. որտեղ զուլում է, Ապրօն այնտեղ է, որտեղ խաւար է, նա մէջն է, որտեղ բեռ կայ, նրա մէջքին է, որտեղ ցաւ կայ, նա իր բաժինն ունի: Քամիներն ինչքան են ծեծել ողորմելի գլխիս, ես ու մրրիկը եղբայր ենք և գերեզմանների լեզուն գիտենք: Տես, այս գիշեր իմ անիծուած գլուխը փոթորկի, քամու, անձրևի տակն էր: Կենդանի մեռելները կծկուած են իրանց բներում, այս մէկն էր չլիւել, դուրսը մնացել, այն էլ բերեցի: Ամպերը սարսափելի են, իջան, իջան, խեղդում են երկիրը, սուրբը փախել է, Մրկի, սուրբը զօրաւոր սուրբը, կենդանի մեռելների բարեկամը... փախել է:

—Նա կը գայ... նա կը գայ...

—Շփիր, չփիր, տես, սա էլ էր ասում՝ «նա կը գայ»... բայց նա չեկաւ, ես եկայ, այս ողորմելու սուրբը հիմայ

եւ ու դու ենք, թէ փրկութիւն ունի, մեր ձեռքին է, մեր զօրութեան մէջն է, չփենք, չփենք, Գսպէ՛ ամի, այսօր եւ ու դու զօրաւոր սուրբ ենք, շատ զօրաւոր, թող զարթնի, սա էլ կ'ասի:

— Մեղայ Բեղ, Աստուած, մեղայ Բեղ:

Նրանք խօսում էին և տրորում Նաւօի սառած մարմինը. ձկնորսը կամաց-կամաց ուշքի էր գալիս. նրա շնչառութիւնը հետզհետէ զօրանում էր, անդամները ցնցւում, իրար գալիս, գունատ դէմքը կարմրում, և փակուած աչքերը բացւում, խփւում էին:

— Նաւօ, այ Նաւօ, կանչում էր Ապրօն:

Նա աչքերը բացեց, նայեց մի վայրկեան առանց բան հասկանալու, ապա կրկին ծածկեց. թմրութեան նման մի քուն էր, որի մէջ ընկաւ նրա թուլացած, ուժասպառ մարմինը: Գսպէն ծածկեց նրան իր լայն մաշկե աբայով, յետոյ տարաւ, չորացրեց շորերը թոնրի վրայ: Քիչ յետոյ ձկնորսը շորերը հագած՝ նստած էր, ապուշ-ապուշ նայում էր չորս կողմը և կարծես ոչինչ չէր հասկանում: Գսպէն ու Ապրօն նրա առաջը կանգնած՝ նստում էին:

— Ես դրոնդ եմ:

— Գսպէի ջրաղացում, ախպէր Նաւօ, պատասխանեց Ապրօն:

— Երանգ է:

— Ձէ, գուլում էր, անցաւ, բան ուտել կ'ուզեմ:

— Ո՞վ բերեց ինձ այստեղ:

— Մըրկի սուրբը, իջաւ, վերցրեց ու բերեց:

— Նաւօ ո՞ւր է. նա կամաց-կամաց յիշում էր իր հետ պատահածը:

— Սուրբը տարաւ:

— Ապրօ:

— Հօ, ես եմ, հանգիստ կաց, պառկիր, ախպէր Նաւօ:

— Ո՞վ է նա, միւսը:

— Ձեա ճանաչում, Գսպէն է, նրա ջրաղացն է այս:

—Գսպէն, Գսպէն:

—Հն, ես եմ, ախպէր Նաւօ:

—Էլի պատահեցինք, էլի, էլի: Իրերը պարզուեցին Նաւօի համար, նա այժմ լաւ հասկանում էր բոլորն, ինչ կատարուել է, հասկանում էր, որ Ապրօն է բերել իրան այստեղ ուշաթափ: Եւ նա դժգոհ էր, որ գըտնում է իր սխերիմ թշնամու, հին օրերի թշնամու բընակարանում: Խստասիրտ, քինախնդիր ձկնորսը կամաց-կամաց զարթնում էր: Նա դեռ երբէք այս ջրաղացը ոտք կոխած չէր, ուխտել էր երբէք ոտք չը կոխել, մանաւանդ որ վերջին ժամանակները նա իմացել էր, թէ Ասօն միշտ Գսպէի ջրաղացումն է, նրանք միշտ միասին են, գիշեր թէ ցերեկ: Նա հաւատացած էր, որ իր աղջըկայ դժբաղդութեան մէջ էլ Գսպէն մաս ունի, որ Ասօն նրան է լսում: Թէ ինչ պիտի ասած լինէր Գսպէն, և Ասօն ինչու պէտք է նրա խորհրդին հետեւէր, այդ չէր քննում Նաւօն: Նա գիտէր միայն, որ այդ ատելի չէնքի մէջ, այս անիծուած ջրաղացում՝ նրանք միշտ միասին են. այսքանը բոլորովին բաւական էր, որ երկըստով էլ իր համար թշնամի դառնան, և այս ջրաղացը՝ դժբաղդութեան բուն:

—Ապրօ, լաւ չարիր, լաւ չարիր, կրկնեց Նաւօն, գլուխը քաշ ձգեց կրծքին և մնաց մտախօհ:

Լուսաբաց էր, և փոթորիկը դադարում էր: Լուսոյ ցնցուղները փայլեցին արեւելքում. ամպերը պատառ-պատառ ցրիւ եկան երկնքում, ջրաղացի յետևում ուռիների վրայ թռչունների առաջին ձայները լսուեցին: Նաւօն դեռ չարունակում էր գլուխը քաշ մնալ, լուռ, անշարժ: Նա ոչինչ չէր ասում, բայց երևում էր, ծանր մտքերով էր պաշարուած: Իր սարսափելի արկածի մանր-րամանութիւններից մէկը, ամենից անհասկանալին, ամենից խորհրդաւորը նրան սաստիկ զբաղեցնում էր, և նա ամեն բան մոռացած, անգամ Գսպէի և Ապրօի ներկայութիւնը, աշխատում էր ճշտութեամբ մտաբերել ալիքների մէջ իր մղած անօրինակ պայքարը այն զարմա-

նալի էակի հետ: Ո՞վ էր, ի՞նչ էր այն: Փոթորիկ էր, նա մենակ ջրերի վրայ, առաքաստը պատահապատահ ընկաւ, դեկը կորաւ, նա տարւում էր դէպի հաստատ մահ, դէպի ջրվեժը, որի բերանը գազանի երախի պէս բացուած՝ քաշում էր նրան ալիքների հետ: Նա դիմադրել՝ իհարկէ՝ չէր կարող, երկնքի ու ջրերի մէջ նա մենակ էր կախուած, եթէ չը նետուէր ալիքների մէջ, նաւի հետ կը կորչէր ջրվեժի տակ: Նա յիշում էր, թէ ինչպէս սկզբում մօտեցաւ ավին, ինչպէս յետոյ արեւմրտեան հողմը նրան յետ մղեց և քչեց դէպի լճի խորքը, ապա դէպի հակառակ ծայրը, ինչպէս նա փորձեց թիավարելով ազատուել առաքաստի ընկնելուց յետոյ, ինչպէս ապա ջրի մէջ նետուեց: Այս բոլորը նա լաւ յիշում էր, այս բոլորը հասկանալի, բնական էին փոթորկի ժամանակ: Բայց այն, ինչ նա գտաւ ալիքների մէջ, որ փաթաթւում էր, բռնում էր նրան, ո՞վ էր, ի՞նչ էր, մօրդ, թէ՛ մի հրէշ, ջրային կենդանի, թէ՛ մի ոգի: Ահա այս էր, որ նա նոյնպէս մտաբերում էր, բայց հասկանալ չէր կարողանում: Այդ պայքարից զգացած սարսափըն այնքան մեծ էր, որ այժմ, երբ կամաց-կամաց ուշքի էր գալիս, նա նորից վախենում էր, նորից սարսուռում ու կծկւում: Եւ քանի մտածում էր այդ մասին, դէպքի միւս մանրամասնութիւնները մաշւում, չքանում էին նրա գլխից, մնում էր միայն ինքը՝ Նաւօն այն հրէշի հետ՝ իրար խեղդոտելիս փրփրած ալիքների մէջ և կրկին մոռանում էր իր ուր լինելը, ինչ լինելը:

Գապէն ջրաղացի դուռը բացեց. անձրեւից թարմացած դաշտային սառն օդը լայն հոսանքներով ներս թափանցեց, ջրաղացի փոշոտ մթնոլորտը փոխուեց. Նաւօն ցնցուեց և գլուխը բարձրացրեց:

— Ապրօ, գիշերը դու ի՞նչո՞ւ էիր այնտեղ:

— Ես ի՞նչ գիտեմ... Ես երբէք չեմ իմանում, թէ ինչու որեւէ տեղ եմ լինում: Այնպէս պատահում է. շատ անգամ չեմ ուզում, բայց գնում եմ. դէ, այդպէս է, անպէր, մարդու կեանքը անհասկանալի դէպքերի շարք

է. ինքդ էլ՝ իհարկէ՝ չէիր ուզի այժմ այստեղ լինել, այլ քո տանը, բայց տես, նստած ես Գոպէի ջրաղացում:

Նաւօն յոյս ունէր մի բան հասկանալ Ապրօի պատասխանից, լուսոյ մի շող ձգել իր հոգին տանջող այն մութ առեղծուածի վրայ, բայց այդ տարօրինակ մարդը երբէք որոշ պատասխան չէր տալիս, նրա հետ խօսելիս՝ ամենքը գլուխները կորցնում էին: Յուսահատուած լոեց, գլուխը կրկին քաշ ձգեց, այժմ նրա մըտքերն այլ կերպարանք ընդունեցին. նա յիշեց կնոջը, յիշեց Շողերին, ամբողջ գիշերն անշուշտ նրան սպասել են, սարսափելի՜ գիշեր և՛ նրանց համար: Կինն այնքան էլ նրա փոյթը չէր, նա երբէք քնքոյշ չէր եղել դէպի իր ամուսինը, բայց աղջիկը, այն դժբաղդ, յուսահատ աղջիկը, «խեղճ Շողեր», մըմնջաց նա, «խեղճ Շողեր»:

— Գիւղից բազմութիւն է գալիս, ասաց Գոպէն՝ ներս գալով, շատ են:

— Քո հաւարին են գալիս, ախպէր՝ Նաւօ, գնում են դիակդ փնտրելու, բայց լուացողի պէտք չի լինի, հըը... թէ թաղելու լինինք, լաւ լուացուած ես:

Արդարեւ գիւղը քանդուած՝ գալիս էր, համոզուած էին, որ ձկնորսը խեղդուել է. գնում էին դէպի լիճը՝ ափերի վրայ դիակը փնտրելու. բայց այդ չէր բոլորը, Շողերն էլ չը կար նախընթաց երեկոյից:

Բազմութեան առջևից համարեա վազում էր Գիւլնազը, գլխակապը քանդուած, շորերը թաց, տանջուած դէմքը գունատ, ծնկներին խփելով, գլխին տալով, որպէս մի դիւահար, որ փախչում է դաշտերում առանց նպատակի: Ողջ գիշերը նա այդպէս թափառել էր գիւղի փողոցներում, անձրեւի, քամու առաջ, ողջ գիշերը յուսահատ կանչել էր ամուսնուն և միակ զաւակին: Այժմ նրան հետևում էին հարեանները:

— Վերկաց, Նաւօ, էլ նազ մի արա, խեղճ է կնիկդ, տես, ի՞նչ հալի է, ցեխերի միջից գլխին տալով գալիս է, վերկաց, դճւրս արի, թող սիրտը հանգստանայ: Եւ նա բռնեց Նաւօի երկու թևերի տակից, վեր բարձր-

րացրեց, նրանք կամացուկ դուրս եկան ջրաղացի դուռը։
—Նաւօն, Նաւօն, ճչաց բազմութիւնը միաձայն՝
տեսներով ձկնորսին։ Եւ ամենքը հաւատացին, որ նա փո-
թորկից խոյս տուել, ստիպուած ջրաղացումն է անցկացը-
րել գիշերը։ Ամուսնուն տեսնելով Գիւլնազը կարծես
մի քիչ ոյժ առաւ, նա այժմ գոնէ մենակ չէր, անտէր
չէր, աւելի թափով առաջացաւ, հեկեկալով կախուեց
Նաւօի ուսերից։

—Մ'արդ, տո՛ւնդ աւերուի, գիշերն էստեղ ես ե-
ղել, հէշ չես ասում Շողերն ո՛ւր է...

—Շողերը... Շողերը... Նաւօն ցնցուեց, դողաց
կանգնած տեղում ու աչքերը չուեց սարսափած։

—Երեկ իրիկուանից չը կայ, սե գիշերուան մէջ
կորաւ բալաս, ախ...

—Ապրօ, Շողերը, դու տեսա՞ր, չէս տեսել, դարձաւ
Նաւօն դէպի Ապրօն, որ նոյնպէս քարացած մնաց։ Այս
երկու մարդն իրարից անկախ մտածում էին իրանց տե-
սածների մասին, մտածում էին և սարսափում։

Ապրօն լուռ էր. բազմութիւնն սպասում էր։ Նա
յիշում էր, որ հետեւեց այն աղջկան, ուզում էր բռնել,
յետ բերել, կամ իմանալ, թէ ուր է գնում մենակ այն
չար ժամին, բայց աղջիկը կորաւ նրա վրայ լճի ափին,
Ապրօն զուր աշխատեց իմանալ, թէ ինչ եղաւ։ Ապրօն
այն ժամանակ հեռուից կիսախաւարի մէջ նշմարեց
ձկնորսի նաւակը, հասկացաւ նրան սպառնացող ան-
խուսափելի վտանգը և լճի ափերին սպասեց, վազեց
Նաւակի հետ, և գտաւ կիսամեռ Նաւօին ու փրկեց։
Մի՞թէ այն աղջիկը Շողերն էր, ո՛ւր գնաց, ինչո՞ւ, Ապ-
րօն ասել չէր կարող և լուում էր։

—Գապէ, Շողերը, դարձաւ Նաւօն դէպի ծերունին.
տարիներից յետոյ՝ առաջին անգամն էր, որ նա երես
առ երես խօսք էր ուղղում իր հակառակորդին, վիշտը
ընկճում էր խստասիրտ ձկնորսին։ Շչկլած Գապէն աչ-
քերը թարթեց երեխայի պէս, նայեց չորս կողմը՝ ասես
Շողերին փնտրելով, չլթունքները դողդողացին մի վայր-

կեան, ապա նայեց բազմութեանը, նայեց այս յուսակը-
տուր ծնողներին: Եւ այդ հայեացքը, նրա ամբողջ դէմ-
քը այդ վայրկենին այնքան խղճալի, այնպէս ողորմելի
էին, որ կարծես ծերունին ներողութիւն էր խնդրում
բազմութիւնից, որ ինքը չի տեսել Շողերին, ոչինչ չը
գիտէ, չի կարող այս ցաւին ճար անել:

Կրկին տիրեց մի քար լռութիւն, որ խանգարում
էր միայն Գիւլնազի հեծկտանքներով: Շուարած գլուխ-
ներից վեր կարծես աներեւոյթ կերպով սաւառնում էր
մահը, ամենքն զգում էին նրա շունչը, որի սառնութիւնը
թափանցում էր բոլոր հոգիների խորքը, սառսռեցնում
էր մարմինները, անորոշ անհանգստութեան, ցաւի ար-
տայայտութիւն տալիս աչքերին, բայց և այնպէս ոչ ոք
չէր խոստովանում իր միտքը, ոչ մէկը միւսին չէր բաց
անում իր գաղտնի զգացմունքը: Առանց դադարի՝ յու-
ղարկաւորներ էին սակայն և լուռ էին: Եւ այդ լուռ-
թիւնը խեղդում էր ամենքին: Մի խօսք, մի ձայն, մի
նոր կարծիք, մի դէպք գոնէ, որ այս կացութիւնը փո-
խէր, այս էին մտածում ամենքը և սպասում էին՝ իրար
նայելով: Եւ այդ դէպքը յայտնուեց. ջրաղացը յանկարծ
լռեց, քարը կանգ առաւ, չախչալը պապանձուեց:

— Ի՞նչ պատահեց:

Գսպէն առաջինը նկատեց այդ և կամացուկ գնաց
ջրաղացի յետևը, բայց մի վայրկեան յետոյ գունատուած
յետ եկաւ, Ապրօի թևը քաշեց, երկսով գնացին, մինչ-
դեռ բազմութեան մի մասը դիմում էր դէպի լիճը,
միւս մասը դէպի դաշտերը, իսկ օմանք էլ շուարած, ինչ
անելները չ'իմանալով՝ կանգնած մնացել էին իրանց
տեղում անշարժ ու մտամոյր:

— Նայիր, ասաց Գսպէն Ապրօի թևից քաշելով:

— Օ՛, զուլում, զուլում բան է, ճշաց Ապրօն այնպիսի
ձայնով, որ ամենքը վազեցին դէպի ջրաղացի յետևը և
սասանուած մնացին. Շողերը փռուած էր ջրերի վրայ
և իր մարմնի լայնութեամբ փակել էր նաւի անցքը,
որից և ջրաղացը կանգ առաւ: Երկայն, սև մազերի մի

մասը փռուել էր դէմքին, իսկ միւս մասը փաթաթուել պարանոցին, ձեռքերից մէկը կրծքին, միւսը կախ ընկած ջրի մէջ. կանաչ մամուռ, ջրային զանազան ծաղիկներ, խոտեր կախկախուել էին նրա զգեստներից, հիւսուել էին նրա մազերին՝ մահուան պսակ կազմելով կուսական գլխի շուրջը։ Սոսկումի մի ճիչ էր, որ թռաւ բոլոր շրթունքներից, երբ նրան դուրս հանեցին ջրից և դրեցին ափին ուռիների տակ։ Գիւնազը նրա վրայ ընկաւ սրտապատառ աղաղակով, իսկ Նաւօն իր տեղում երեւաց, բոլոր հասակով փռուեց գետին. ապա ծունկ չոքեց, ձեռքերը բարձրացրեց և ճչաց.

— Ես եմ խեղդել, ես խեղդեցի աղջկաս, հարեաններ, հայ-քրիստոնեաներ, նայեցէք, սրան ես եմ խեղդել, էս չորացած ձեռներովս, լծում խեղդեցի. երկինք, Աստուած, չեմ տեսնում, չը տեսնար, հայրն իր սեփական զաւակին խեղդեց. դէ, ճայթիբ, զարկ, զարկ էս նզովումս գլխիս, ինչո՞ւ թողիր, որ ես աղատուեմ։

Բազմութիւնը ոչինչ չէր հասկանում, ոմանք կարծեցին, թէ Նաւօն մօտ է խելագարուելու, ուրիշներն աչքերը սրբելով՝ իրար էին նայում։

— Օճ, սիրուն բաւա... Շողեր ջան, խոտ ու ծաղիկ ո՞վ ցանեց վրադ... ո՞վ այսպէս զարդարեց քեզ... մազերդ ո՞վ այսպէս սիրուն փռեց ճակատիդ... հարսանիքի համար է... հարսանիք... թող սաղ աշխարհը պարի, հարեաններ, պարեցէք, գեօնդ բռնեցէք, Շողերիս հարսանիքն է... տեսէք, խոտ ու ծաղկով կանաչ-կարմիր է կապել։

Բազմութիւնը հեկեկում էր. Նաւօն անարցունք ու սարսափելի աչքերով նայեց լացողներին, ապա աղջկայ դիակին, թաւ բեխերի տակ շրթունքները դողդողացին, դէմքը ձգձգուեց, ծամածռուեց, ու յանկարծ իրահագին ցաւը կրծքում պարտկելու անկարող՝ նա մռնչաց, վազուց հետէ սրտում կուտուած լուռ վիշտը կարծես քանդեց պատուարը և աչքերից յորդ արցունքի ձեով դուրս թափուեց։ Դա լաց չէր, այլ ուռած կրծքի աւե-

րած և հեկեկանքի փոխարէն իրար յաջորդող անընդհատ աղետարշ տնքոցներ: Այդ լռակեաց, մռայլ, խստադէմ ծերունին, որի արցունքը դեռ ոչ ոք չէր տեսել, իր սրգի, իր ահագին վշտի մէջ սոսկալի էր: Տարիներ շաշունակ զսպուած ու հպարտ, երբէք թուլասիրտ, վախկոտ ու փոքրոգի, ծեր ձկնորսը մի հինաուրց կաղնու պէս, որ ընկնում է անօրինակ փոթորկի տակ ահագին շառաչով, այժմ ընկճուած, փշրուած էր. տեսարանը վեհօրէն սոսկալի էր: Բազմութիւնն այժմ ամեն ինչ մոռացած՝ նայուած էր միայն այս անօրինակ սուգին, և ամենքի հայեացքի մէջ մերձաւորի փակ հոգին բաց տեսնելու սոսկումի հաճոյքն էր փայլում: Իսկ Նաւօն փռում էր ամենքի առաջ իր տանջուած հոգին, ասես ուխտել էր ցոյց տալ աշխարհին, որ իր մռայլ արտաքինի տակ նոյնպէս ծածկուած կայ մի մարդկային զգայուն սիրտ, որ այժմ իր լացի հետ կարծես մաս-մաս դուրս էր թափուում:

Նա գալարուում էր աղջկայ դիակի վրայ, երեսը տորոտւմ էր նրա մարմինը ծածկող խոտերի ու մամուռների մէջ, գոյի պէս ջղայնօրէն հոտոտում, համբուրում, կրծոտում էր սև ու երկայն հիւսերը և կամ ցաւից ու դայրոյթից եղունգներով չանդուում էր գետինը՝ կարծես իր մեռած գաւակի հետ միասին թաղուելու համար: Բազմութիւնից ոչ ոք չէր համարձակուում մօտենալ, բարձրացնել Նաւօն, վերցնել դիակը, շրջան էին կազմել, և սուգը շարունակուում էր: Յանկարծ յետին շարքերն իրար անցան, փսփոացին, կենդանի պատը պատառուեց, բացուեց մի ճանապարհ, և այնտեղ յայտնուեց Գուլէն: Հանդիսաւոր ու խաղաղ նա առաջացաւ՝ աջ ու ձախ նայելով, մօտեցաւ դիակին, կանգ առաւ Նաւօնի առաջ, նայեց նրան իր վշտոտ, գթոտ հայեացքով, ապա ծունկ չոքեց, կռացաւ մեռած աղջկայ վրայ, մնաց մի փոքր այնպէս, երբ գլուխը բարձրացրեց, երկու կաթիլ արցունք կախուած էին նրա թերթերունքներից, միայն երկն կաթիլ, աշխարհի համար լացողը մի

դժբաղդի վրայ թափելու այնքան արցունք հազիւ էր պահել:

—Վերցրէք, դարձաւ նա գիւղացիներին: Նաւօն լուռ նայում էր, դիակը վերցրին առաջ ընկան, մի երկու հոգի Նաւօն բարձրացրին թևերի տակից, և բազմութիւնը շարժուեց: Կամուրջի վրայ վշտից կիսախեղազար ձկնորսը յետ դարձաւ, բռունցքը բարձրացրեց օդի մէջ դէպի ջրաղացը:

—Անէծքի բուն, վերան դառնաս, վերան, ինչպէս իմ կուրծքն է: Ձկնորսի շփոթուած գլխում ջրաղացը, Գսպէն, Ասօն, Շողերի մահն իրար էին խառնուել, իրար հետ կապուել այնպէս, որ էլ նա զատել չէր կարողանում մէկը միւսից, նա սպառնում էր քննոտ ու զարհուրելի: Նա էլ չէր հեկեկում, չէր լալիս, լուռ էր և յանկարծ բարձրաձայն քրքշաց մահասարսուռ ծիծաղով, յուզարկաւորների մարմնով սարսուռ անցաւ: Ամենքը կանգ առան, յետ նայեցին, իսկ Նաւօն շարունակում էր իր քրքիջը և քայլում՝ «վերան, վերան» գոչելով:

Գսպէն կանգնած նայում էր հեռացող յուզարկաւորներին, որ եկան, իր ջրաղացից մահը շալակեցին, գընացին, նայում էր ցաւից խեղքը կորցրած ծեր ձկնորսին, որի սպանիչ ծիծաղը դեռ հնչում էր դաշտերի մէջ չոր ու անողորմ: և երբ բաւական հեռացան, նստեց իր թմբի վրայ, ծեր գլուխը ձեռքերի մէջ առաւ ու բարձրաձայն հեկեկաց: Արցունքը թափուում էր խորշոմած այտերի վրայով, թրջում էր ալեգարդ միրուքը, կուրծքը, և նրա հեծկտանքները յուսահատ ու խեղճ՝ կորչում էին չրջակայքի ամայութեան մէջ, որպէս անապատում մոլորուած մի դժբաղդի օգնութեան աղաղակները: Ինքը Գսպէն նոյնպէս մի մոլորուած չէր կեանքի մեծ անապատում, ուր միայն ցաւեր ու սևեր տեսաւ: Ինչո՞ւ համար այս զարհուրելի զուգադիպութիւնը, ինչո՞ւ համար նրա երիտասարդութիւնն ու ծերութիւնը այսպէս նմանում, կապում են իրար երկու մահերով: Եւ ձրկ-

նորսը նրան էր սպառնում, գուցէ և բազմութիւնը նրան էր անիծում: Ինչո՞ւ, իր ո՞ր յանցանքի համար:

—Ներքիւր, Տէր, միմնջում էին նրա շրթունքները, խնայիր այս իմ ալիքներին, իմ ծեր օրերին, թո՛ղ որ գոնէ այսուհետեւ թեթեւ խղճով աչքերս փակեմ, որ գոնէ գերեզմանի մէջ հանգիստ գտնեմ: Թէ յանցաւոր, մեղաւոր եմ, այսքանն էլ բաւական չէ՞ր Քո ողորմութեանն արժանանալու, չէ՞ Դու գթած, երկայնամիտ, ողորմած ես: Մենակ եմ, Տէր, Դու այդպէս կամեցար, Քեզնից բացի ոչ ոք չ'ունիմ, իմ անտէրութիւնը, իմ ծերութիւնը խնայիր: Եւ մեղաւոր ու վշտացած ծերունին աղօթում էր երկար-երկար, և արցունքը թափւում էր անընդհատ, սիրտը թեթեւանում էր: Ապա նա յիշեց Ասօին, նրա առաջին խոստովանութիւնը, իր տուած խորհուրդը... «Եւ Նաւօն ինձ էր անիծում», մտածեց նա, և շրթունքները ցաւոտ ժպիտ ձեացրին: «Ասօ, Ասօ, այս ինչ արիր», միմնջաց ծերունին, կասես նա իր առաջը կանգնած լինէր: Ո՞ւր էր Ասօն, ծերունին այդ չը գիտէր:

—Տէր, Դո՛ւ խնայիր նրան, ամենքին, ազատիր գուլումից, ցաւից, Տէր:

XIX

Լիճը եղբորդ լեռների կատարները կամաց-կամաց ծածկւում էին ձիւնով, և վրանաքնակ թափառականներն իրանց հօտերով ցած էին գալիս դէպի հարթավայրերը: Նրանց հետ միասին ցատումը մօտենում էր, չէն գիւղերը կծկւում ու դողում էին: Ինչպէս Սինակայ սարերի կրճերից դէպի լիճը գլորուող վտակներն ու աղբիւրներն իրանց մօր ճակատը կնճռում էին, այնպէս էլ շրջակայքից հասնող լուրերը սև ագռաւների երամաների պէս ծանրանում էին գիւղերի վրայ և խորշոմներով պատում անհող դէմքերը: Ոչ ոք չէր կարող ասել, թէ ինչ, բայց ամենքը, համոզուած էին, որ մի բան է

մօտենում հանգարտ, բայց հաստատ, անողորմ քայլերով:

Մէկ Նաւօն էր անհոգ, մէկ նրա փոյթը չէր: Աղջկայ այնքան եղբրական մահից յետոյ նա իսպառ լռեց, անգամ կինը այլևս նրա ձայնը չէր լսում: Հին նաւակի տեղ նորը ձեռք բերեց, հին առագաստի տեղ նորը պատրաստեց և առաջուայ պէս ամեն օր գնում էր լիճը վաղ առաւօտից, երբ դեռ գիւղի փողոցներում մութ էր, և նրան ոչ ոք տեսնել չէր կարող, նստում էր նաւակի մէջ և բաց անում առագաստը: Ոչ ոք չը գիտէր, թէ նա երբ է յայտնւում լճի վրայ և երբ վերադառնում: Սկզբում կարծում էին, թէ Նաւօն վերսկսել է իր պարապմունքը, որ նա կամաց-կամաց մոռանում է աղջկայ մահը, բայց յետոյ պարզուեց ուրիշ բան: Նաւօն այն մարդկանցից մէկն էր, որոնք ապրում են միայն ներսից, ծածուկ և խորապէս, այն հոգիներից մէկը, որոնք նման են հրաբլխոտ լեռան, որ սակայն երբէք չի ժայթքում, եռում է խորքերում, պատառոտում, աւերում սեփական կուրծքը, առանց որ արտաքուստ այդ ներքին երկունքի, աւերածի նշաններն երևային: Բայց հասնում է ճգնաժամը, այլևս անկարելի է դառնում զսպել ներքին տաղնապը, այն ժամանակ ժայթքումը զարհուրելի է, աւերածը անուղղելի: Մի այդպիսի, հրաբլխային ճգնաժամ ապրեց Նաւօն, նրա հոգու, սրտի աւերածը այլևս անդարմանելի էր: Սէր, քէն ու վիշտ Նաւօն ըզգում էր հաւասարապէս խոր, հաւասարապէս ուժգին: Այժմ առաջինն այլևս չը կար, աղջկայ մահը ջնջեց այն և նրա փոխարէն էլ աւելի զօրացրեց ցաւն ու քէնը: Նրա փշրուած սիրտը լուռ մխում էր այդ ցաւից, ինչպէս մեծ հրդեհից յետոյ ծխացող աւերակները, և հոգին ամբողջապէս բռնուած էր վրէժի, դիմի զգացմունքով, գլխում մնացել էր մի հատիկ միտք, — ուրիշների արցունք ու կսկիծ պատճառելու միտքը: Նա չէր խօսում ոչ ոքի հետ, որովհետեւ ատում էր ամենքին, չէր երևում ոչ մի տեղ, որովհետեւ իր վայրենի միայնու-

Թեան մէջ ոչինչ չէր խանգարում իր էութեան ոչնչացումը, որ նրան հաճոյք էր պատճառում: Մեծ ցաւի ծանրութիւնը նրան դէպի ինքնասպանութիւն չը մղեց, նա շարունակում էր ապրել և իր անպէտքացած գոյութիւնը մասմաս ջնջել և կարծես ինքը ճաշակում էր այս դանդաղ ինքնասպանութեան, սեփական աւերածի սոսկալի քաղցրութիւնը: Նա ատում էր ասես մինչև իսկ ինքն իրան:

Դեռ երբէք Նաւօի նաւակն այնքան գեղեցիկ և նրա առագաստն այնքան սպիտակ, այնպէս գըրաւիչ չէր, ինչպէս այն աշունը: Մենակ իր նաւակի վրայ, մենակ լճի վրայ, երկնքի և երկրի մէջ կախուած, այդ անօրինակ ձկնորսը տարւում էր կապոյտ ջրերի վրայով կատաղի արագութեամբ, դէպի ուր նրան տանում էին աշնանային հովերը: Լիճը խաղաղ էր, թէ ալեկոծ, ալիքներն ուռած էին, թէ գեղածիծաղ, այդ Նաւօի համար միևնոյն էր, նրա առագաստը միշտ բաց էր, նրա նաւակը միշտ սլանում էր դէպի որևէ կողմ: Իր խելագար ընթացքի մէջ նա երբեմն-երբեմն բարձրացնում էր իր թին և ահագին թափով զարկում էր ալիքներին, երբ որևէ մեծ ձուկ կամ ջրային այլ կենդանի էր յայտնւում ջրերի մակերևոյթին: Եւ երբ զոհի դիակը փռւում էր ալիքների վրայ, նա նայում էր վայրենի հաճոյքով և քրքշում էր իր չոր, սարսափելի ծիծաղով: Երբ ուժեղ հողմերի առաջ լիճը փոթորկւում էր, երբ ալիքները լեռնանում, փրփրում էին, գիւղացիք հեռուից սարսափով էին նայում ծեր ձկնորսին՝ ամեն վայրկեան սպասելով, թէ նա կուլ կ'երթայ անդունդներին, բայց ահաւոր վտանգը, մեծ վիշտը կարծես կրկնապատկել էին ձկնորսի բազուկների ոյժը. նա անհոգ կերպով խաղում էր կատաղի ալիքների հետ, և նաւակը տարւում էր այս ու այն կողմ՝ տաշեղի պէս, մերթ յայտնւում, մերթ ծածկւում փրփուրէ բլրակների մէջ: Կարելի էր կարծել, թէ Նաւօն մահ է փնտրում,

բայց մահը վախենում է նրանից, վախշում է հեռու, հեռու:

Ամեն անգամ երբ դիպուածով կամ գուցէ տիրոջ ցանկութեամբ այդ մենաւոր նաւակը հասնում էր այնտեղ, ուր հայրը այն սարսափելի գիշերը իր բազուկներով յետ մղեց գուցէ փրկութիւն փնտրող իր աղջկան, երբ նրա խախտուած երեակայութիւնը էլի մի յետին թափով պատկերացնում էր այն անողորմ պայքարը մի հօր ու խեղդուող աղջկայ մէջ, նաւօն կանգ էր առնում, կախում էր նաւակից դուրս, նայում էր ջրերին երկար-երկար և ապա յանկարծ քրքշում էր խելագարի անմիտ ծիծաղով: Յետոյ նաւակը շարժում էր, առաջատուր ուռչում էր, և նա գնում էր դէպի հակառակ կողմը նոյնպէս արագ, կրկին կատաղի թափով: Լայնարձակ լճի վրայ, բերաւոր ալիքների խորշերի մէջ կարծես թէ նա տեղ էր փնտրում իր ցաւը մաս-մաս թաղելու և գտնել չէր կարողանում:

Գիւղացիք վերջ ի վերջոյ հասկացան, որ նաւօն այլևս ձուկ չի որսում, որ նա միայն խելագարի պէս թափառում է լճի վրայ: Եւ երբ հեռուից նշմարում էին այն սալիտակ առաջատուր, այն սիրուն նաւը, էլ սիրով չէին նայում, այլ մի ներքին ցաւով ու սոսկումով, զարմանալի ձկնորսը իր վարմունքով ճնշում էր ամենքին, թւում էր, թէ ինքը մահն է խաղում լճի վրայ սե ծըրագրներով: Այդ ճնշող զգացմունքն այնպէս էր զօրանում օր-աւուր, որ եթէ մի փոթորկոտ օր նաւօն իր նաւակով, առաջատուրով կուլ գնար ալիքներին, էլ ոչ ոք չէր ցաւի, որովհետեւ այսպիսով գիւղը կ'ազատուէր այդ շարագուշակ երեւոյթից, և ձկնորսի ցաւն էլ վերջ կ'առնէր: Բայց փրկիչ փոթորիկը չը կար. խորհրդաւոր դարձած նաւակը լողում էր լճի վրայ, և ձկնորսի քրքիշը հնչում էր ալիքների շառաչի հետ:

Գիւղի ցաւը սակայն միայն նաւօն չէր: Շրջակայքից «բըսագ-բըսագ»-ը սաստկանում էր, և դրա հետ միաժամանակ չորս կողմից հրդեհները բողմացան: Նախ

գիւղի երեք ծայրում մի մութ գիշեր միաժամանակ երեք գէղ բռնկուեցին բոցերով, մարել անկարելի եղաւ, և երեք ընտանիք յաջորդօրէն նստեցին մոխիրների վրայ: Յետոյ սկսեցին վառել մարագները գիւղից դուրս: Համարեա իւրաքանչիւր գիշեր չարագուշակ բոցերի արիւնագոյն փայլը լուսաւորում էր գիւղի խրճիթները, և անգօր, ողորմելի բնակիչները կանանց ու երեխաների լացի ուղեկցութեամբ վազվզում էին այս ու այն կողմ, գլուխները կորցրած, չիմանալով ինչ անել: Միւսնոյն ժամանակ գիւղից վեր բլրի կրճքին հնչում էր միշտ ձրկնորսի գիւային ծիծաղը, որ խառնուում էր բոցերի մոնլոցի հետ: Կասկած չը կար, հրդեհը ձգում էին գիւղի թշնամիները, լեռնաբնակ թափառականները, որոնք ուխտել էին երևի այսպիսով վրէժ լուծել ուխտաւորների կատարած այն մի հատ սպանութեան համար: Յերեկները լճի վրայ սլացող այն մենաւոր նաւակը, գիշերներն ըն իրար յաջորդող հրդեհները, բլրի վրայից հնչող անողորմ քրքիջը, հեռուից համնող «բըսագի» ձայները յուսահատութեան էին հասցնում գիւղացիներին: Այս բոլորի հանդէպ ճարը ցասման ժամն էր, ասում էր վարդապետը Իւշ-Քիլիսէից, ցասման ժամ, կրկնում էր կոյս-Գուլէն և նրա հետ տիրացու գրեացը: Ս. Խաչի պանն էր և մեռելոցի օրուայ համար պատրաստութիւնները տեսնում էին շտապ-շտապ: Բոլոր թոնիրները հաց էին թխում, կոյս-Գուլէն պատրաստում էր նշխարները Գոպէի բերած շարմաղ ալիւրով:

Եւ սակայն ո՞վ էր այս ցասումի պատճառը, ինչո՞ւ համար օր-աւուր աճող այս ցաւերը, որոնք սպառնում էին խեղդել գիւղը, ո՞վ բերեց այս զուլումը: Մարդիկ մտածում էին, մարդիկ փնտրում էին յանցաւորին և գլխաւոր վերջապէս շնորհիւ իմաստուն գրեաց-տիրացուի:

Ապրօն, այդ պատանով շրջող զուլում ճչացող մարդը:

Ոտքը բէխեր է. նրա եկած օրից ամեն բան փոխուեց: Գիւղի հանդերում արիւն թափուեց, Շողերն

իրան լիճը նետեց, նրա հայրը խեղագար թափառում է, հրդեհները բռնել են գիւղը, մի աներևոյթ ձեռք բոց ու արիւն է սփռում չորս կողմում, «բըսագի» ձայնից սրտներն են դողում:

Ապրօն, հա՛, Ապրօն, նա է բոլորի պատճառը, զուլում է ճշում մութ գիշերներին, այդ դեռ քիչ է, դեռ ծաղրում է ցամառն ժամը, չի հաւատում որբերին, հեզ-նում է Մըրկի խաչքարը: Ապրօն թող դնայ, հեռանայ գիւղից, թող ուրիշ տեղ կանչի զուլում, նրա ոտքը չար է, դժբաղդութիւնն իր հետ ման է ածում: Այսպէս մտածեցին գիւղացիք, և մի օր Ապրօն կանչուեց հրապարակ: Տիրացուն բազմել էր կենտրոնում, աջ ու ձախ գիւղի միւս իշխանները:

—Ապրօ, հեռացիր մեր գիւղից, ասաց տիրացուն՝ առանց գլուխը բարձրացնելու:

—Հեռանամ:

—Հա, հա, հեռացիր, ոտքդ չար է, բէխեր, քո գալուց յետոյ մենք էլ դադար, հանգիստ չ'ունենք:

—Հեռացիր, հեռացիր, կանչեցին միւսները:

Ապրօն լուռ էր:

—Ես խօսում եմ աւետարանից, սուրբ գրքից, մարգարէների, առաքեալների բերանից, քանի Յովնան մարգարէն նաւի վրայ է, փոթորիկը չի անցնի, հեռացիր:

—Յասման ժամին դու չես հաւատում, մենք ցամառն ժամ ունինք, դու այստեղ չը պէտք է լինիս, շարունակեց տիրացուն:

—Յասման ժամը մեզ կը փրկի, հեռացիր:

Ապրօն գլուխը բարձրացրեց, նայեց իրան շրջապապատողներին, կտաւն զգուշութեամբ ցած բերեց ուսից, փռեց առաջը:

—Նայեցէք, ասաց նա, դուք դողում էք սրանից, իսկ ես ման եմ ածում ինձ հետ, որովհետեւ մահից չեմ վախենում: Ես կ'երթամ, որ ձեր ցասման ժամը զօրա-

ւոր լինի... Եւ նա կտաւը կրկին ձգեց ուսին ու շարժուեց:

— Գնա՛, գնա՛:

— Զուլճւմ, գուլճւմ, վերջին անգամ կանչեց Ապրօն հեռանալիս, և այդ ձայնը սրպէս մահուան, աւերածի մի ճիշ, տարածուեց գիւղի վրայ ու մեռաւ խրճիթների կտուրներին:

Եւ Ապրօն գնում էր մենակ, գլխակո՛ր ու շարժուած: Գնում էր ու մտածում: Այս երկրորդ անգամն էր, որ նա այսպէս ճշուած սրտով հեռանում էր հայրենի գիւղից, մէկ երիտասարդութեան ժամանակ, մէկ էլ այժմ, այս ծեր օրերին: Առաջին անգամ նա թողեց իր յարկն ու իր օջաղը, յուսալով այսպիսով ազատել իր կնոջը՝ Իւլիզգարին, երազած երջանկութիւնը չը գտնելով ամուսնութեան մէջ՝ փախաւ, որ գտնէ մի ուրիշը— իր կինը կարողանայ երջանիկ լինել, նա ուզեց ջնջուել ուրիշին տեղ անելու համար: Այժմ ինքը կամաւ չի գընում, նրան քշում են, բայց դարձեալ ուրիշի երջանկութեան համար, գիւղը կարծում է, թէ առանց Ապրօի նա երջանիկ կը լինի: «Թո՛ղ լինի, թո՛ղ լինի», մրմնջում էր նա և քայլում շարունակ: Քանի տարի էր նա այսպէս քայլում գիւղից-գիւղ, քաղաքից-քաղաք, լեռնից-լեռ, ձորից-ձոր: Նրա գլխին ծանրացած անէծքը ասես էլ վերջ առնելու չէր: Նա այնքան բան էր տեսել իր սեւ, թափառական կեանքի ընթացքում, այնքան ուխտաւորներ տարել-բերել սուրբ Կարապետ, այնքան դժբաղդների, թշուառների գանգատները լսել: Ապրօն բաց աչքերով էր տեսել մեծ ցաւը, գուլումը, ճաշակել էր նրա բոլոր դառնութիւնը և իբրեւ կեանքի վերջին հարկ, վերջին պարտականութիւն, նա եկել էր հայրենի գիւղին իր գիտեցածն ասելու, եկել էր քնած, անհոգ հոգիներին զարթեցնելու պատրաստուող մեծ ցասումի հանդէպ, որից ժամ ու պատարագով ազատուել անկարելի էր, եկել էր նաև իր ծեր օրերին տառապած գլուխը հայրենի գիւղում թաղելու: Բայց իր ծննդա-

վայրը նրան մերժեց, մի մարդ, մի տանջուած, անհանգիստ հոգի միայն հասկացաւ նրա ասած զուլումը և գնաց... Նա Ասօն էր: Ամբողջ գիւղում միայն Ապրօն գիտէր, թէ ուր է Ասօն, միայն նա էր, որ չէր անիծում անհետ կորած երիտասարդին Շողերի մահուան համար: Ասօից յետոյ Ապրօի սրտում տեղ էր բռնել նաև մի ուրիշը, այն ծեր, պատկառելի ջրաղացպանը՝ Գսպէն: Ասօն կապում էր այդ երկու ծերերին իր անձնաւորութեամբ, նա օղակ էր նրանց հոգիների մէջ: Ապրօն սիրում էր այն ջրաղացը գիւղից դուրս, սիրում էր ուռիների երկու շարքը, սիրում էր մանաւանդ այն մենաւոր բարձրահասակ ծերունուն, որ ժայռի պէս կանգնած էր կեանքի ձախորդութիւնների հանդէպ: Նրա համար Դըսպէն մի իմաստուն էր, որ գիտէր, հասկանում էր ամեն բան, որ ամենքի համար մի բարի խորհուրդ ունէր և որ սակայն իր գիտցած, տեսած զուլումի գէմ անգոր էր:

Ապրօն յիշեց նաև Գուլէին, և սիրտը ցաւով լցուեց: Նա չը կարողացաւ տեսնել նրան, խօսել հետը և նրանից թողութիւն խնդրել: Մի քանի անգամ եկեղեցում տեսաւ, սպասեց մինչև ժամասացութեան վերջը, բայց երբ մնաց բոլորովին մենակ, քաջութիւն չ'ունեցաւ մօտենալ այդ սեւազգեստ կնոջը, որ էլ ոչնչով նման չէր իր թողած Գիւլիզարին: Եւ սակայն այդ սեւը, կեանքի անվերջ սուգը իր՝ Ապրօի գործն էր, իր պատճառով էր եղած: Մի քանի անգամ մտածեց գնալ, նրա փոքրիկ խուցի դռնակը թակել գիշեր ժամանակ և միայն երկու բառ ասել՝ «ներիր, Գիւլիզար», բայց երբ մօտենում էր այդ նուիրական տնակին, երբ տեսնում էր հեռուից նրա պլպլացող ճրագի լոյսը, յետ էր փախչում վախեցած, սպասելով՝ որ մի առիթ ներկայանայ: Եւ առիթը ներկայացաւ այժմ:

Գուլէն գալիս էր հէնց Ապրօի հանդէպ: Երբ հեռուից նա նկատեց սգաւոր կնոջը, սիրտն սկսեց բաբախել, կանգ առաւ մի վայրկեան, բայց ոյժ գործ դրեց

ու քայլեց: Նրանք կանգնած էին դէմ յանդիման: Լուռ էին: Առաջինը խօսեց Գուլէն:

— Լաւ չ'արիր, Ապրօ, լաւ չ'արիր, մենք կապուած էինք Աստծու առաջ:

— Հա, ես էլ գիտեմ, որ լաւ չ'արի, բայց ուշ իմացայ, ներիր:

— Օ՛, ներողութիւն խնդրելու դու կարիք էլ չ'ուներս, երեւի այս էլ ճակատագիր էր. մեր ճանապարհները տարբեր էին, ինչպէս և այս ժամին, երբ ես գալիս եմ Իւչ-Քիլիսէի վանքից, իսկ դու գնում ես՝ ով գիտէ՝ ուր:

— Ճանապարհներս տարբեր, նպատակներս մէկ են՝ դաւ, Գուլէ, չի՞ ես էլ ուխտաւորների վալադ էի, ինչպէս դու սգաւորների:

— Հա, հա՛, իրաւունք ունիս, մենք իրար պարտ չենք, դու էլ իմ պատճառով չ'ոլերն ընկար, խեղճ, տանջուած մարդ: Վշտոտ կնոջ աչքերը թացացան, այտերի վրայ քաշ ընկան արցունքի կաթիլներ: Ապրօն էլ հեկեկաց, մօտեցաւ, և տարիներից յետոյ առաջին անգամ նրանք համբուրուեցին քոյր ու եղբօր պէս ամայի դաշտում, երբ աշնանային հովը խաղում էր չոր տերևների հետ, շփում, հաւաքում էր իրար վրայ, ապա ցաք ու ցրիւ փռում դաշտերում, ձորերում, որպէս մեռած յոյզեր, անցած երազներ:

— Մնաս բարի, Գուլէ:

— Էլի ուր:

— Նայիր այն տերեւներին, որ քամին տանում է մերթ մեծ ճանապարհների վրայով, մերթ երկների երեսից, նրանք երբէք ասել կարող են, թէ ուր են գնում. ես էլ մի չորացած տերեւ եմ, իսկ իմ ճակատագիրը մի աշնանային հովմ, որ մերթ փչում է կատաղաբար, մերթ թողնում է, որ մի քարի, մի թմբի, մի ծառի յետեւում, հանգիստ առնեմ: Գիւղն ինձ հալածեց, Գուլէ, ասում են, որ իմ ոտքը բէխեր է... իրաւունք ունին, ես էլ այդ գիտեմ և փախչում եմ հեռու, հեռու, որ զուլումից ա-

զատ մնան անմեղները. մնաս բարի, մեր ճանապարհ-
ները տարբեր են:

— Գնա՛ս բարի:

Եւ նրանք գնացին զանազան կողմեր, մէկը գէպի
գիւղ՝ ցասման ժամի վերջին նշխարները թխելու, իսկ
միւսը գէպի մութ անյայտը:

Ա. Ա. ՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Կը շարունակուի)